

Ullas skovhave er blevet hendes arbejdsplads, hvor hun tilbyder terapi og arrangementer i skovhavens restituerende miljø (www.ullasskovhave.dk).

Ullas skovhave

Mad og haveglæde året rundt

For knap 10 år siden begyndte Ulla at anlægge en 2.500 m² stor skovhave. Ud over den daglige haveglæde giver den også mere og mere mad samtidig med, at arbejdsbyrden bliver mindre og mindre.

TEKST OG FOTO: HEIDI KIRK NISSEN

Vilde prydhaver og insektvenlige bede med hjemmehørende blomster er et koncept, der de seneste år har vundet indpas i mange både små og store haver. Men også den spiselige del af haven kan gentænkes og udvikles til at blive mere biologisk bæredygtig og med større fokus på biodiversitet. En af de nemme veje er at udvikle dele af eller hele haven til en skovhave.

En skovhave er en have med skovlignende træk, hvor træer, buske og lavere planter har en nyttig og ofte spiselig funktion. Dyrkningen er inspireret af permakultur, og der er fokus

på at genopbygge og bevare jorden og det liv, der er i den, så næringsstoffer, mineraler og vand kan indgå i et uforstyrret kredsløb.

Skovhaver kan være meget smukke, og der er frihed til at gøre det i det tempo og omfang, som man selv vælger. Nogle skovhaver er tætplantede, dunkle og frodige som en jungle, andre er mere åbne med planlagte bede og bruges i vidt omfang som en traditionel villahave.

Under ukrudtsdugen er jorden helt bar, så det er nemt at plante bunddække.

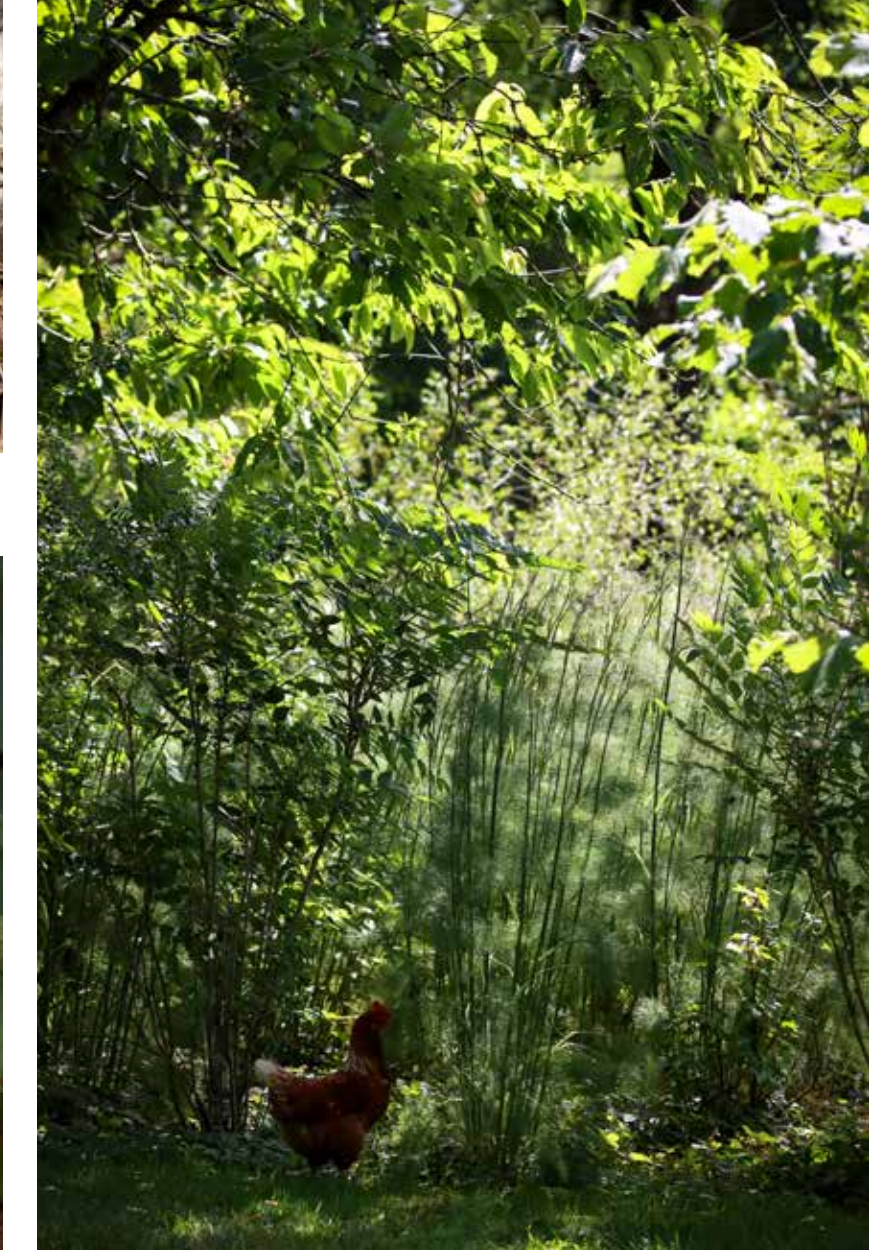
I et skyggebed vokster sødsøkærme og den velsmagende hosta 'Elegans'.

ULLAS SKOVHAVE TAGER FORM

Ulla Nørgaard Karmanns skovhave i Ågård ved Egtved er en nyere skovhave. Ulla tog et skovhavekursus på Svanholm Gods i 2014 og begyndte derefter at anlægge en 2.500 m² stor skovhave ud fra de eksisterende frugttræer og nøddebuske, der allerede voksede i hendes have.

Skovhavens overordnede form er en halvcirkel, der er åben mod syd og med en nåleskov, der lukker af og giver læ mod nord. Bedene i skovhaven er udformet i organiske former med plads til, at de kan udvides med tiden, uden at planterne kommer i karambolage med hinanden. Endnu er der slået græs mellem skovhavens bede, men efterhånden som bedene vokser, svinder græsarealet ind. Det er tanken, at der til sidst kun skal være stier mellem de enkelte bede. I den lysåbne sydlige del af skovhaven er der græs på stierne. I den nordlige mere skyggefulde del er stierne anlagt med trædesten og kvas.

I Ullas skovhave blev der ved etableringen af bedene omkring træerne lagt pap eller ukrudtsdug på det, der før var

Under det store kirsebærtræ vokser bl.a. bronzefennikel og blåbælg i et bunddække af skovjordbær.

græs, og gennem huller blev der plantet forskellige spiselige buske og træer. Efter et år var pappet forsvundet, og var der ukrudtsdug, blev det fjernet. I den nu græsfrie jord blev der plantet flerårige urter og bunddækkeplanter med 10-15 cm's afstand omkring træerne og mellem de nu veletablerede buske. Mellem planterne blev der lagt jorddække af grov grenkompost. Hvor der ikke var bunddækkeplanter nok, blev der igen lagt pap eller ukrudtsdug på jorden, som efterfølgende blev skjult under samme grove kompost.

Plantevalget i de enkelte bede blev sammensat i forhold til jordbunden, der går lige fra sandet til leret, krav til lys og skygge, højde og bredde, nytteegenskaber, udseende og smag. I hvert bed er der bærbuske, flerårige urter, mindst én kvælstoffikserende plante og ofte kun én slags bunddække. Bedene ligger spredt, så der er mindst 1,5 m mellem de udvoksede trækroner, og der er bevidst skabt sollommer flere steder i skovhaven, ligesom nogle træer og buske stammes op for at give mere lys til de underliggende planter.

I dette bed vokser bl.a. vinbrombær, kinesisk mahogni, ribs, surbær, lodden løvefod, stolthenriks gåsefod, lupin og løgkarse.

ARBEJDER I FIRE LAG

Indenfor skovhaveterminologien arbejder man med syv lag i skoven, men Ulla har valgt at arbejde med fire: kronlaget, busklaget, urtelaget og bunddækket.

Kronlaget er havens øverste lag. Her er mange frugttræer af gamle sorter af æble, pære og blomme, kirsebær, kræge, europæisk mispel, bærmispel, sneklokke, morbær og spisekastanje samt forskellige røn og hassel. Men der er også plads til mere eksotiske træer som fersken, abrikos, figen, kakifrugt og magnolia, hvis blomster kan spises i den tidlige sommer, og kinesisk mahogni, hvis blade bruges dampede om foråret.

Skovhavens mest populære træ er småbladet lind, hvis blade bruges som salat, fra det springer ud sidst i april eller først i maj til sidst i juni, hvor bladene bliver for store og grove. Herefter erstattes de af nogle af de mange flerårige salater, der er vokset frem på det tidspunkt. Til gengæld skygger og suger lindetræet meget vand, så underskoven her er ikke lige så tæt som under nogle af de mere lysåbne træer.

I busklaget vokser mange bærbuske, der er plantet under forskellige lysforhold, så modningen af bærrene og sæsonen strækkes. Honningbær er det tidligste bær, da blomsterne tåler lidt frost. Ribs og surbær vokser godt selv under skyggetætte træer, og hindbærrene står i udkanten af den tilstødende

skov, hvorfra de får lov at brede sig naturligt ind i skovmiljøet. Solbær, stikkelsbær og gojibær står mere solrigt, og blåbærbuskene er plantet på de nedbrudte rester af en gammel bøgetræsrod, hvor jorden er mere sur end i resten af haven. Slyngplanter som humle, spinatranke og stikkelsbærkiwi indgår som en del af busklaget.

Urtelaget består af spiselige planter, gerne gamle sorter. Her vokser flerårig kål, vild rucola, bronzefennikel, stolthenriks gåsefod, takkeklap, asparges, lodden løvefod og sankthansurt samt løgplanter som prærieløg, ramsløg og etageløg og de kønne dagliljer, moskuskatost og anisop.

Bunddækkeplanterne i havens nederste lag er næsten alle spiselige. Her høstes bær fra de almindelige jordbær og skovjordbær og blade og blomster fra krydderurter som mynte, timian, korsknapp, bibernelle, citronmelisse og merian.

Bunddækkeplanterne og de grene og sten, der er placeret mellem dem, udgør også habitater for nyttige rovinsekter og andre dyr, der er med til at holde skadedyrsbestanden nede. Skadedyrstrykket i haven er generelt lavt, hvilket Ulla tilskriver den store variation af planter i flere lag. Lagene fletter sig naturligt sammen og skaber et væld af levesteder til forskellige dyrearter. Det giver en sammenhængende fødekæde, hvor der ikke pludselig opstår store udsving i havens naturlige balance.

Dødt ved og store sten øger antallet af levesteder for biller og andre nedbrydere. Trærøden ligger ved et stort nåltræ, hvorunder der groer rabarber, ribs og bibernelle.

Krybeklokke groer under pæretre af den gamle sort 'Giffard'. Den er både spiselig og tiltrækker bier og andre bestøvere.

Mynten under æbletræet modvirker viklerlarver i æblerne.

I et sydvendt bed vokser flerårig kål, strandkål, katost, daglilje, salvie og timian. De store sten, der omkranser bedet, holder på jorden og afgiver varme om natten efter solskinsdage.

Stolthenriks gåsefod kaldes også flerårig spinat. Bladene kan bruges som spinat, og de proteinholdige frø tilberedes som quinoa.

Planter til kronlaget

- Abrikos, *Prunus armenica*
- Blomme, *Prunus domestica* 'Anna Späth'
- Bærmispel, *Amelanchier alnifolia*
- Carolinsk sneklokke, *Halesia carolina*
- Fersken, *Prunus persica* 'Frost'
- Figen, *Ficus carica* 'Brown Turkey'
- Gråel, *Alnus incana*
- Hassel, *Corylus avellana* 'Lambert's Filbert'
- Hjertenød, *Juglans ailantifolia cordiformis* 'Kalmar'
- Kakifrugt, *Diospyros kaki*
- Kastanje, ægte, *Castanea sativa*
- Kinesisk mahogni, *Toona sinensis*
- Kirsebær, *Prunus avium* 'Büttners Rote'
- Kirsebærkornel, *Cornus mas*
- Koreakornel, *Cornus kousa*
- Kræge, *Prunus domestica insititia*
- Magnolia, *Magnolia × soulangeana*
- Mirabel, *Prunus domestica syriaca* 'Magda Jensen'
- Mispel, *Mespilus germanica*
- Morbær, sort, *Morus nigra*
- Pære, *Pyrus communis* 'Conference' og 'Giffard'
- Pærekvæde, *Cydonia oblonga* ssp. *pyriformis*
- Sibirisk ærtetræ, *Caragana arborescens*
- Småbladet lind, *Tilia cordata*
- Storfrugtet tjørn, *Crataegus schraderiana*
- Valnød, *Juglans regia* 'Geisenheim 26'
- Æble, *Malus domestica* 'Rød Ananas'

Planter til busklaget

- Blåbælg, *Decaisnea fargesii*
- Blåbær, storfrugtet, *Vaccinium corymbosum* 'Blue Crop'
- Gojibær/alm. bukketorn, *Lycium barbarum*

- Havtorn, *Hippophaë rhamnoides* 'Frugana'
- Hindbær, *Rubus idaeus* 'Heritage'
- Honningbær/blåfrugtet gedeblad, *Lonicera caerulea* 'Kamtschatica'
- Hylde, rødbladet, *Sambucus nigra* 'Black Lace'
- Ribs, *Ribes rubrum* 'Rovada'
- Sichuanpeber, *Zanthoxylum piperitum*
- Skærmsølvblad, *Elaeagnus umbellata*
- Solbær, *Ribes nigrum* 'Titania'
- Stikkelsbær, rød, *Ribes uva-crispa* 'Hinnomäki'
- Strandoliven/sølvblad, *Elaeagnus Ebbingei*
- Surbær, *Aronia melanocarpa* 'Aron'
- Syrisk rose, *Hibiscus syriacus* 'Oiseau Bleu'
- Vinbrombær, *Rubus phoenicolasius*

Planter til urtelaget

- Anisisop, *Agastache Foeniculum* 'Blue Fortune'
- Asperges, *Asparagus* 'Guelph Millennium'
- Bronzefennikel, *Foeniculum vulgare*
- Daglilje, *Hemerocallis fulva* 'Kwanso'
- Dughosta, *Hosta sieboldiana* 'Elegans'
- Grønkål, flerårig, *Brassica* ssp. 'Chou Daubenton'
- Havesyre, *Rumex rugosus*
- Jordbærrabarber, *Rheum rhabarbarum* 'Fulton's Strawberry Surprise'
- Kåltidsel, *Cirsium oleraceum*
- Lægekulsukker, *Symphytum officinale*
- Peberrod, *A Armoracia rusticana*
- Prærieløg, *Allium cernuum* 'Pink Giant'
- Ramsløg, *Allium ursinum*
- Rosenkatost, *Malva alcea*
- Rucola, vild, *Diplotaxis tenuifolia*
- Røllike, *Achillea millefolium* 'Alba'
- Sankthansurt, *Sedum telephium* 'Herbstfreude'

- Stolthenriks gåsefod, *Chenopodium bonus-henricus*
- Strandkarse, *Lepidium latifolium*
- Strandkål, *Crambe maritima*
- Strudsvinge (bregne), *Matteuccia struthiopteris*
- Sødskærm, glatbladet, *Myrrhis odorata*
- Takkeklap, *Bunias orientalis*

Planter til bunddækket

- Bibernelle, *Sanguisorba minor*
- Citronmelisse, *Melissa officinalis*
- Jordbær, *Fragaria* 'Senga Sengana'
- Korsknep, *Glechoma hederacea*
- Krybeklokke, *Campanula portenschlagiana*
- Lodden løvefod, *Alchemilla mollis*
- Martsviol, *Viola odorata*
- Merian, *Origanum vulgare*
- Mynte, grøn, *Mentha spicata*
- Salvie, rødbladet, *Salvia officinalis* var. *purpurascens*
- Skovjordbær, *Fragaria vesca*
- Timian, *Thymus*

Slyngplanter

- Akebia, femfingret, *Akebia quinata*
- Humle, *Humulus lupulus*
- Schisandra/magnoliavin, *Schisandra chinensis*
- Spinatranke, *Hablitzia tamnoides*
- Stikkelsbærkiwi, *Actinidia arguta* 'Issai'
- Vin, *Vitis* 'Don Muscat'

Et-toårige planter, der sår sig selv i hele skovhaven

- Løggarse, *Alliaria petiolata*
- Sibirisk vinterportulak, *Montia sibirica*
- Vinterkarse, *Barbarea vulgaris*
- Vårsalat, *Valerianella locusta*

Sibirisk ærtetræ er et godt proteintilskud til de høns, der går i en mobil indhegning i skovhaven.

Det brune jorddække består af grov kompost lavet af smågrene, blade og nåle.

EN SKOVHAVE ER IKKE ARBEJDSFRI

Det største arbejde ligger ved anlæggelsen af skovhaven, men som årene går, og haven vokser sig tættere og mere frodig, bliver arbejdsbyrden mindre og mindre.

En skovhave er nem at passe i den forstand, at der ikke skal vandes, luges, gødes og pusles om planterne i samme grad, som hvis de var placeret i et prydbed eller køkkenhavebed uden hensyn til specielle krav til voksested og med bar jord mellem de enkelte planter. Når man arbejder med flerårige planter, oplever man heller ikke de samme spidsbelastningsperioder og deadlines som i en køkkenhave med enårige afgrøder, hvor timing er særligt vigtig.

Men en skovhave er ikke en arbejdsfri have. Nogle gange trives en plante ikke, og så skal den flyttes. Der skal også stadig plantes nyt, beskæres, luges og vandes nyplantede og planter med højtliggende rødder som eksempelvis jordbær. Men vandingen begrænses i høj grad af de dybe og veletablerede rødder og både det grønne og det brune jorddække. Bedene luges kun to gange årligt: Én gang i det tidlige forår og igen i sensommeren. Derudover fjernes selvsåede træer og dominerende og invasive planter løbende.

Der frigives naturligt kvælstof fra de kvælstoffikserende planter som sibirisk ærtetræ, blåbælg, gråel og sølvblad, og der kommer næring og humusopbygning fra gren- og kvas-komposten. Kvaskomposten er det nederste lag af et hundrede meter langt kvashegn, der ligger op ad skovhaven. Når kvaset

er 3-4 år gammelt, trædes det kompakt, og den nederste del skrubes ud og fordeles som brunt jorddække i skovhavens bede.

Jorddækket er et væsentligt element i skovhavedyrkningen. En uforstyrret jord giver optimale betingelser for en levende jord, der igen fører til sunde planter og en have i naturlig balance. Det er noget, Ulla også har erfaret på de knap 10 år, der er gået, siden hun begyndte at skabe skovhaven. Jorden er blevet mere humusholdig og næringsrig, planterne trives, skadedyrsangrebene er blevet mindre, og dyrelivet er generelt blevet større og mere forskelligartet, efter at der er kommet en større diversitet i havens udformning, lysforhold og planter. Derfor fortsætter hun også med at flytte og formere planter, plante nyt og udvide bedene, så skovhaven med tiden bliver en balanceret – men aldrig færdig – blanding af en frodig, levende skov og en smuk, spiselig have. ☺

HEIDI KIRK NISSEN dyrker en stor villahave i Svendborg og elsker at besøge og finde inspiration i haver i både Danmark og udlandet. Til daglig er Heidi redaktør på Havenyt.dk og ejer firmaet Dyrkhaven.dk.